

Nedokončan pogovor

So trenutki, ko človek resnično občuti nezadostnost besede, trenutki, ko nobena izmed tistih, ki se ti ponujajo ali izmikajo, ne more odslikati misli, ki jo sproža, tehta, odbira. S takšnimi trenutki se najbrž muči vsakdo, ki v teh dneh skuša zapisati v slovensko knjigo žalosti »svojo« besedo ob smrti Edvarda Kardelja.

Mnogi se ga v teh dneh spominjajo: prijatelji, znanci, sodelavci, pomembni sobesedniki življenja. In pri vseh ista zadrega: beseda vsakogar se skuša pokloniti velikemu spominu, ki ga je smrt postavila med nas, v našo zavest, a je sama največkrat spomin na nekaj prav neznatnega, vsakdanjega, ki pa ob vsem, kar o Kardelju že vemo, neopazno prerašča v nekaj drugega, spreminja se v pričevanje o nečem velikem, najbrž prav o tistem, česar nobena beseda ne more v celoti zaobjeti.

In tako se tudi meni ta trenutek vsiljuje spomin, ki je nadvse vsakdanji, nepomemben in me je tistih nekajkrat, ko sem s Kardeljem spregovoril besedo, dve, zmerom obhajal kot nekakšno nevidno zardevanje iz sramežljivosti: množice Ljubljancev so prišle na ulice, da bi pozdravile Kardelja, ki je odhajal, junija 1946, na pariško mirovno konferenco. Stal sem na (sedanji) Prešernovi cesti, pred Narodnim domom, in ko se je Kardelj pripeljal mimo — zdi se mi, da skupaj z Borisom Kidričem — sem stekel k avtu, skočil na avtomobilski prag in mu z neko čudno evforično histerijo vpiljoč »naročal«, naj se v Parizu bori za Primorsko, nenadoma ves prevzet od nekakšne vročice, kot da se je tisti trenutek pretakalo skozme, na pragu njegovega avtomobila, najbolj prvinsko, neobvladljivo razpoloženje, hotenje in pričakovanje množice, ki je stala na pločniku, vzdolž vse ceste, in prav tako vpila, z mojim glasom, se mi je zdelo, naročala, terjala . . . Spomin, ob katerem še zdaj sramežljivo zardevam, kot da je takrat, za preblisk trenutka, šel skozme občutek, ki je bil mnogo močnejši od mojega, večji od mene samega in se mi je prav zato pozneje kazal skoraj kot nekaj nespodobnega, občutek, kot da sem jaz sam, čeprav samo za trenutek, množica, ki s silovitostjo svoje anonimnosti pretaka svojo voljo, svoje zapanje v človeka, ki jo pooseblja, zastopa. Zastopa, ker jo pooseblja.

Nekaj podobnega, le da po obratni doživljajski poti, se dogaja v teh dneh: z muko iščem »svojo« besedo za čutenje, za misel, ki me — zdi se mi — nevarljivo povezuje z vso našo narodno in družbeno skupnostjo, ki vidi poosebitev svojih temeljnih eksistencialnih poti in možnosti v Kardeljevi dejavni navzočnosti v viharni zgodovini našega življenja zadnjih petdeset let.

In spet vsakdanja podrobnost, ki pa še ni spomin, saj je še čisto blizu: pred dvema letoma sem na sprejemu ob Prešernovi proslavi Kardelja nagovarjal, naj bi za Sodobnost napisal kaj o problemu, ki sem mu ga skušal prikazati kot še nerazrešeno zadrego v naši samoupravni družbi, zadrego, ki da še posebej vznemirja delavce v kulturi. Šlo je za vtis ob prebiranju njegove najnovejše knjige Smeri razvoja političnega sistema samoupravljanja, pravzaprav za občutek, da je pluralizem interesov v vsakdanjem življenju, tudi v kulturi in umetnosti, mnogo ostrejši, kot ga kaže

avtor v svoji razpravi, da se vse pogosteje razkriva v konfliktnem stanju in da najbrž odpira še posebej zanimivo razmišljanje, če nanj gledamo z vidika, s kakršnega on, Kardelj, ocenjuje položaj današnje inteligence v svetu, in tudi pri nas, ki da je v glavnem nezadovoljna («... Večina intelektualcev izgublja nekdanji privilegirani položaj inteligence kot vmesnega sloja med delavskim razredom in vladajočim razredom in prihaja bolj ali manj v klasičen položaj meznega delavca...»).

Kardelj, takrat že bolan, mi je prijazno obljubil, da bo o tem za *Sodobnost* nekaj napisal, brž ko ne bo več tako na tesnem s časom. Le rokov naj mu nikar ne postavljam, se je nasmehnil, in da naj mu svoje uredniške želje ob priliki podrobneje pismeno obrazložim. Na to obljubo ga pozneje nisem nikoli več spomnil, ker se mi ni zdelo primerno, da bi ga v boleznih nadlegoval s stvarmi, ki so najbrž bile zunaj ali vsaj na obrobju njegovega interesa. Pravzaprav sem imel takšen občutek že takrat, tisti večer, ali pa se mi zdaj samo tako zdi, namreč: kot da se mora, ne brez nekakšnega razočaranja, vračati po že prehojeni poti k tem mojim »zakompleksanim« argumentom, k temu nenehnemu »kulturniškem« poudarjanju posebnega statusa inteligence, ki da družbene in zgodovinske pojave doživlja intenzivneje od drugih, v bolj zapleteni obliki, bolj konfliktno in ne zmerom v predvidenih okvirih razvoja. Zakaj sem pravzaprav silil vanj, se danes sprašujem, v knjigi je ta odnos popolnoma razviden: avtorja zanima celovitost družbenega razvoja, njegove temeljne zakonitosti, torej tudi temeljni zapleti, vozli in predvsem na tej ravni tudi kultura. Jaz pa sem imel pred očmi, ko sem mu govoril o zadregi in problemu, ki da me vznemirja, slovensko kulturo kot posebno dejavnost in v čisto konkretnem trenutku, z vidika svoje osebne predstave o njej tisti večer, sredi tiste nekoliko izumetničene slavnostne atmosfere, ki enkrat na leto, za Prešernov praznik, napolni skupščinske dvorane in prišepne kulturnemu delavcu (tako tistemu, ki je nagrado, družbeno priznanje, dobil, kot tistemu, ki bi jo »prav tako« zaslužil) pokončnejšo hojo in ponosnejšo misel o sebi in svojem delu. Morda — zdaj tako razmišljam — ker me je tudi ta knjiga prepričala, da prav Kardelj najgloblje med vsemi razume celovitost razvoja slovenske družbe in da je zato prav, če širši javnosti podrobneje spregovori, ko bi v reviji o tem pisal, prav o tistem v slovenski kulturi, v čemer drugi — tudi s sklicevanjem nanj — govorijo tako nespodbudno brezosebno, neprepričano in neprepričljivo, da se slovenskemu kulturnemu delavcu v njegovem vsakdanjem življenju (in samo tega imamo) zazdijo ovire in deformacije, ki jih Kardelj v vseh svojih delih identificira kot neizogiben pojav družbenega razvoja, že posledica nekega splošnega, skoraj dokončnega nerazumevanja, domala usoden zastoj v kulturizaciji slovenske družbe. Najbrž razumljivo človeško nagnjenje: človeka, ki prepričljivo odstira smeri razvoja, boš le še s toliko večjim zaupanjem povprašal, zakaj kozja steza, kjer bi že morala biti ravna pot. Ne ravna pot od začetka, ne kot danost, pač pa kot rezultat mnogih in nemajhnih naporov, prizadevanj, dela.

Morda je ta misel v tem trenutku neprimerna, a naj ostane, saj jo je mogoče ob dobronamernem branju razumeti tudi tako, kot je v resnici mišljena in je zdaj tudi zapisana: Kardelj je bil osebnost, ki smo jo v zavesti vsak dan bolj in v vse večjih podrobnostih zavezovali tudi za vprašanja, ki mu jih nismo zastavljali, za vse tiste neštete zagate življenja, ko se osebno prepleta z družbenim, nacionalnim; z vsakim velikim vprašanjem, ki

ga je v tej ali oni smeri razvoja odkril in postavil pred preizkušnjo prakse, je v razmišljajočem človeku sprožal tudi vrsto manjših, ali samo zoženih, bolj osebnih, a ne manj intenzivnih vprašanj, porojenih iz nekakšne družbene projekcije v človekov intimni svet.

Če pomislimo na vse tisto, kar je zbrano v velikanskem opusu od Razvoja slovenskega narodnega vprašanja do Smeri razvoja političnega sistema samoupravljanja, ne stopamo le po sledi izredno lucidne misli, ki pred nami slika eksistenčno podobo slovenskega naroda in jugoslovanske družbe, temveč ves čas čutimo, kako smo tudi sami pritegnjeni v razmišljanje, ki že po svojem bistvu, tudi ko je najgloblje in v svojih spoznanjih dokončno, ostaja odprto, izzivalno, zmerom že tudi smer, nova, višja, vrednejša eksistenčna možnost. H Kardelju se torej ne moremo vračati kot k izmerljivi dediščini, saj je vsakomur dostopen predvsem njegov način mišljenja, ki nas sili, da gledamo na pot v novo skozi novo kot na eksistenčno nujnost naroda in družbe.

Svojo vizijo o jutrišnji narodni in družbeni podobi — in o viziji, čeprav realni, upravičeno govorimo — vpleta Kardelj v temeljne ambicije množic, ki so ali naj bi bile močnejše od naravnega nagnjenja posameznika, za katerega ni značilno, da skuša priborjeno ohraniti, povečati, utrditi kot lastnino in sredstvo, spremeniti v uživanje, v užitek, v (egoistično) srečo. Ena najbolj vznemirljivih in izvirnih misli v tej viziji-stvarnosti je misel, da moramo zaradi učinkovitosti dela in življenja sicer utrjevati obstoječo organiziranost, njene oblike, institucije, hkrati pa iskati in odkrivati nove, ustreznejše, ki po svoje, že ko jih iščemo, rušijo to, kar šele utrjujemo. Takšna misel, prenesena na področje družbenega sistema, razkriva svojevrsten pogum in hkrati prav tako svojevrstno skromnost svojega avtorja: pogum, ker se bolj kot k obstoječemu, doseženemu, razvidnemu nagiba k novemu, ki pa ni prevzeto, drugod preizkušeno, v praksi izčiščeno, temveč zmerom najprej samo možnost, ki jo je šele treba preizkusiti, napolniti z življenjem; skromnost, ker to naglo prehajanje iz znanega v novo ne osredotoča naše pozornosti, kot zadoščenja, na velike tvorbe družbenega sistema in otipljivih materialnih in duhovnih stvaritev, ki so vendarle tu, z našim delom ustvarjene, vidne tudi manj bistrim očem, razumljive tudi manj odprtim duhomom, torej — če ostanemo pri naslovu njegovega zadnjega velikega dela — ne samo »politični sistem« kot politična tvorba sama po sebi, ampak »smeri razvoja . . .« In prav to, razvoj, smisel in zakonitosti razvoja, to mi ta trenutek stopa v misel kot tista najdragocenejša dediščina, ki nam jo Edvard Kardelj zapušča.

Tako najbrž tudi ni naključje, da v svojih delih neprestano opozarja na škodljivost birokracije, ne kot službe, ampak kot mentalitete in delovnih odnosov, kot miselnosti, kot prakse, ki fetišizira obstoječe in je že po svoji naravi živo nasprotje kakršnegakoli spodbujenega razvoja — razen tistega, ki si ga zmerom in vsemu navkljub izsili življenje — slepa za vabljenost novih in novih smeri. Seveda: v takšnem kontekstu življenja, njegovega naravnega toka, ki mu je treba zmerom videti dno in slutiti izliv, je tudi pluralizem interesov mogoče urejati, usmerjati, razreševati, preden se utegnejo sprevreči v konfliktna stanja in odnose ali pa nerazrešeni potisniti svoje nosilce v močvirje negibnosti, življenjskega mrtvila. Prav takšen način mišljenja je izraz popolnega zaupanja v množice, v njihovo zrelost in navsezadnje tudi v čas, ki prihaja, čeprav ta čas sam po sebi ni prav nič obetaven.

Če pravim zaupanje, mislim tudi, če ne predvsem, na etično razsežnost tega mišljenja, ki se ima za smiselno in vredno pozornosti samo takrat, ko je zmožno postati tudi misel množice, narodne in družbene skupnosti, temeljno gibalo razvoja. Se pa to zaupanje giblje — ali pa je to večna »kulturniška« skepsa? — na tisti občutljivi meji, kjer so deformacije in zlorabe ne samo možne, temveč tudi neizogibne: saj je v praksi, odvisno od presoje konkretnega človeka, domala sleherni interes, zlasti ko se javlja v zaostreni obliki, mogoče razumeti kot podstavljeno nogo razvoju, napredku, ali kot krčenje nove in še ne utrte smeri.

Najbrž bi tudi to misel vključili v tiste »podrobnejše« formulirane uredniške želje, ki jih Kardelju nikoli nisem utegnil poslati, kajti tudi na kulturnem področju, ki nas na tem mestu še posebej zanima, je v praksi taka motnjava družbenih odnosov, konfliktnost v pluralizmu interesov, realna in mogoča. Obstoječe kulturne in pripravljajoče se interesne skupnosti, že sprejeti in pripravljajoči se zakoni na tem področju — povsod se dejansko življenje, živa kulturna in umetniška navzočnost uveljavlja prav med institucionalizacijo pluralizma interesov in med številnimi tendencami (individualnimi, skupinskimi, generacijskimi, regionalnimi in drugimi), ki takšni institucionalizaciji interesov nasprotujejo. V imenu napredka? Kot moteč pojav v razvoju družbe? V bistvu gre torej za nenehno soočenje, v konfliktnih napetostih za boj med tem, kar je, in tistim, kar prihaja. Ta zavezanost boju v imenu napredka na vseh področjih našega življenja, tudi v kulturi, pa ne bi smela, kot pogostoma poudarja Kardelj, izgubiti svoje etične dimenzije: soočenje ali boj za stvar ob kar najbolj spoštljivem odnosu do človeka, ki je vanj vpleten. Seveda: življenje se laže in raje obrača v nasprotno smer, v rušenje ugleda, v spodkopavanje dostojanstva tistega, ki stoji za drugačno ali nasprotno stvarjo, jo zastopa ali pa se prek nje, ko je ta »stvar« njegovo delo, izraža. Misel na Kardeljev opus, celo tudi samo na tisti njegov del, ki se neposredno dotika kulture in vprašanj, ki so ji bližja, nam prav s tega zornega kota razkriva eno temeljnih potez avtorjeve etične in intelektualne veličine: domala nasproti vsemu, kar ga je motilo, kar je odklanjal, je postavljajl nekaj drugega, svojega, novega; med zanikanjem in graditeljstvom je bil, če smemo tako reči, na strani slednjega. To je toliko bolj pomembno, ker tako veliko slovenskega, tudi duhovnega snovanja raste predvsem iz zanikanja že znanega, obstoječega, veliko manj pa iz ustvarjalne moči v sebi, iz lastnih pobud, pogledov, odkritij. Tako je Kardelj formuliral tudi odnos do kritike, ki naj bi bila — prav s tem, ko bi se bojevala za boljše — konstruktivna.

Tudi o tem, o »konstruktivni« kritiki, o svobodi kritike, o spremenljivosti, ekonomski in drugi soodvisnosti svobode sem ga tisti večer pred dva letoma, v prostorih republiške skupščine, v kulturniški atmosferi Prešernove proslave, skušal prepričati, naj bi pisal za Sodobnost, izhajajoč, sem mu skušal prišepniti, iz našega dejanskega stanja, ko si je danes v slovenski kulturi konstruktivno kritiko komaj mogoče zamisliti. Toda zaradi bolezni, ki ga ni več zapustila, nisem v teh dveh letih ugledal trenutka, ki bi se mi zdel primeren, da bi Kardelja spomnil na dano obljubo, mu poslal — kot sva se bila domenila — podrobneje formuliramo vse tisto, kar me ob misli na slovensko kulturo v naši samoupravni socialistični družbi vznemirja, včasih tudi bega.

Nikoli si nisem bil čisto na jasnem o vlogi osebnosti v zgodovini, nič pa mi ne zamegljuje predstave, ki mi kaže Edvarda Kardelja kot osrednjo osebnost slovenske nacionalne zgodovine in enega od utemeljiteljev jugoslovanske socialistične skupnosti današnjega in jutrišnjega dne.

Ljubljana, 15. februarja 1979

Ciril Zlobec